

ალექსანდრე მაჩაბლის პუბლიცისტური მოღვაწეობის ძირითადი ორიენტირები
The main points of the publicist activities of Aleksandre Machabeli

Aleksandre Mgebrishvili

Doctor of Philological Sciences, Professor of Gori State Teaching University,
Gori, Chavchavadze st., No53, 1400, Georgia,
+995577251205, aleqsandre.m@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-4275-2417>

ალექსანდრე მღებრიშვილი

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, გორის სახელმწიფო სასწავლო
უნივერსიტეტის პროფესორი, ქ. გორი, ჭავჭავაძის ქ., No53, 1400, საქართველო,
+995577251205, aleqsandre.m@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-4275-2417>

Abstract. Local Machabelis living in Tskhinvali's region greatly contributed to a region's fame and significantly deepened its literary and cultural traditions. First of all, on this matter we need to mention a name of the journalist, editor and unique translator of Shakespeare's plays and poems Ivane Machabeli¹.

As T. Nutsubidze said – In translations of Machabeli every word is so naturally comprehensible, as if it is an original Georgian works of literature...One of the main factors of remarkable success and significance of Machabeli translations are clarity of thoughts, expressiveness and an intensity of poetic impact. It is an amazing possibility for Georgian readers to feel and acknowledge remarkable greatness of an outstanding English playwright. (Nutsubidze 2010, page 122)

Among with Ivane Machabeli, at various times, there were interesting and effective works done by Davit - son of Bardzimi Machabeli, Luarsab Machabeli, Svimon Machabeli, Vasil Machabeli, etc. Along with others, from the second half of XIX century, Alexandre son of Davit Machabeli has done an interesting works.

From the start of XX century, he is actively engaged in activities of society for the spreading of literacy among Georgians.

Relying on V. Gaguas opinion, „Society for spreading literacy”² has made a remarkable impact on improving educational systems and culture in general for Georgian people. In 1880 society had 245 members, 1883 years – 311, 1885 years – 376, among them – two honorary members³. The authority of the society and increased number of its members, gave a chance to spread the work on wider. (Gagua, 1979, Page 8)

Some of the scientists believe that, XX century was the new stage/era in life of „Society for spreading literacy”. We agree this opinion, but partly. We consider this period of time as a start of new stage/era in the life of Society but from a bit later, 1907-1908 years. After Giorgi Kazbegi was elected

¹ For more detailed information about Tskhinvali's literary life see: (Mghebrishvili 2019)

² For more information about the Tskhinvali's department of „Society for spreading literacy among Georgians” see (mghebrishvili, 2017)

³ In 1880, Professor of University of St. Petersburg Davit Chubinashvili was selected as honorary member of organization. And in 1885 - Niko Dadiani (Mingrelski) ;

as a chairman of the society, it became obvious that it was essential to make a more close relations with isolated provinces.

In his „memoirs”, while describing G. Kazbegi, G. Laskhishvili pointed, that he was loyal and diligent figure for the „Society for spreading literacy”. Every progress and improvement from those years in the activities of the society was initiated by him. (Laskhishvili 1934, page. 257)

„The board of „Society for spreading literacy” has not had enough resources to cover all the various challenges and cultural works entitled to it by time and necessity. The province was notably isolated from the center. This fact was well-understood by the board of the society, so from the 1880 years, they decided to form helping agents in a different part of the regions, whose main work was to find a new members and help collecting membership fee”. (Khundadze 1960, page 88)

The statute⁴ modernised by Davit Karichashvili in 1905 was established by government only in 1907. With other details, statute included special modification in 25th article about societal authority of establishment new local departments. In turn, authorities of organisation took responsibility to send an official acknowledgment to the Tbilisi governor about every newly established local department.

It was a start of the new era for „ Society for spreading literacy among Georgians”. As T. Khundadze would say, until that time, the heads of „ Society for spreading literacy” communicated with regions through representatives, which was less effective and efficient. The establishment of local departments alerted every conscious Georgian, united around society and made them interested and involved in cultural activities. From 1908-1909, „Society for spreading literacy” became mass organization (Khundadze, 1960, page. 93).

Keywords: *Society for the Spreading Literacy Among Georgians, Aleksandre Machabeli, Tskhinvali, Tamarasheni, Bolshevism, Samachablo, Epistolar heritage.*

აბსტრაქტი. ცხინვალის რეგიონს სახელი გაუთქვეს და მისი ლიტერატურულ-კულტურული ტრადიციები საგრძნობლად გააღრმავეს ადგილობრივმა მკვიდრმა მაჩაბლებმა. უპირველესად ეს ითქმის ცნობილი ჟურნალისტის, რედაქტორის და შექსპირის თხზულებათა სწორუპოვარი მთარგმნელის ივანე მაჩაბლის შესახებ.⁵

როგორც თ. ნუცუბიძე ბრძანებდა - მაჩაბლის თარგმანებში ყოველი სიტყვა ისე ბუნებრივად ჟღერს, თითქოს ისინი ქართული ორიგინალური მწერლობის ნიმუშებს წარმოადგენდნენ... აზრის სიცხადე, ექსპრესიულობა, პოეტური ეფექტის სიმძაფრე მაჩაბლის თარგმანების მთავარი ღირსებაა. ქართველ მკითხველს საშუალება ეძლევა შეიგრძნოს და გაიცნობიეროს დიდი ინგლისელი დრამატურგის განუმეორებელი სიდიადე. (ნუცუბიძე, 2010, გვ. 122)

ივანე მაჩაბელთან ერთად, სხვადასხვა დროს, საინტერესო, ნაყოფიერ მოღვაწეობას ეწეოდნენ: დავით ბარძიმის ძე მაჩაბელი⁶, ლუარსაბ მაჩაბელი⁷, სვიმონ მაჩაბელი⁸, ვასილ

⁴ The first statute approved in march 31, 1879 year.

⁵ უფრო დეტალურად ცხინვალის ლიტერატურული ცხოვრების შესახებ იხ. (მდებრიშვილი, 2019).

⁶ **დავით ბარძიმის ძე მაჩაბელი** - „თბილისის გიმნაზიის ყვავილის“ და ხელნაწერი ანთოლოგიის გამოცემის ერთ-ერთი ინიციატორი. მონაწილეობდა 1832 წლის შეთქმულებაში. მისი პირველი ლექსი „თოვლი“ გამოქვეყნდა 1832 წელს ჟურნალში „სალიტერატურონი ნაწილნი ტვილისის უწყებათენი“ (დეტალებისთვის იხ. (ბერძნიშვილი, 1983, გვ. 84).

⁷ **ლუარსაბ გიორგის ძე მაჩაბელი** - იულონ ბატონიშვილის მომხრე. მონაწილეობს 1804 წლის მთიულეთის და 1812 წლის კახეთის აჯანყებებში. გადასახლებული იყო კოსტრომაში. იმპერატორის 1818 წლის 20 თებერვლის ბრძანების თანახმად ლ. მაჩაბელი გაათავისუფლეს და იმავე წლის 1 ივნისს დაბრუნდა თბილისში.

⁸ **სვიმონ ფარსადანის ძე მაჩაბელი** (1794-1858) - სამაჩაბლოს ერთერთი ყველაზე დიდი ფეოდალი XIX საუკუნეში. იყო რუსიფიკაციის წინააღმდეგი საქართველოში, 1832 წლის აჯანყების მონაწილე,

მაჩაბელი⁹ და ა. შ. სხვათა გვერდით XIX საუკუნის მეორე ნახევრის ბოლოდან საინტერესო მოღვაწეობას ეწევა ალექსანდრე დავითის ძე მაჩაბელი.

XX საუკუნის დამდეგიდან იგი აქტიურად არის ჩაბმული ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების საქმიანობაში.

ვ. გაგუას აზრით, „წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ“¹⁰ ჭეშმარიტად ფასდაუდებელი სამსახური გაუწია ქართველი ხალხის განათლებასა და საერთოდ კულტურულ განვითარებას. 1880 წელს საზოგადოებას 245 წევრი ჰყავდა, 1883 წელს - 311, 1885 წელს - 376, მათ შორის ორი საპატიო წევრი.¹¹ საზოგადოების ავტორიტეტისა და მის წევრთა რაოდენობრივი ზრდა საქმის ფართოდ გაშლის შესაძლებლობას იძლეოდა. (გაგუა, 1979, გვ. 8)

ზოგიერთი მკვლევარის მოსაზრებით, XX საუკუნე ახალი ეტაპია წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ცხოვრებაში. ჩვენ ნაწილობრივ ვიზიარებთ ამ მოსაზრებას და ვთვლით, რომ აღნიშნული პერიოდი ახალ ეტაპად შეიძლება ჩაითვალოს, ოღონდ ოდნავ მოგვიანებით, 1907-1908 წლებიდან. საზოგადოების თავმჯდომარედ გიორგი ყაზბეგის არჩევის შემდეგ თანდათან დღის წესრიგში დადგა ცენტრს მოწყვეტილ პროვინციებთან მჭიდრო კონტაქტების დამყარების აუცილებლობის საკითხი.

თავის „მემუარებში“ გ. ლასხიშვილი გ. ყაზბეგის¹² დასახასიათებლად მიუთითებდა, რომ იგი ერთგული და მუყაითი მოღვაწე აღმოჩნდა წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოებისთვის. ყველა ის გაუმჯობესება, რომელიც ამ წლებიდან საზოგადოების საქმიანობას დაეტყო, მისი ინიციატივის და მოღვაწეობის შედეგი იყო. (ლასხიშვილი, 1934, გვ. 257)

„წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობა ვერ სწვდებოდა იმ მრავალგვარ კულტურულ საქმეს, რომელიც დრომ და საჭიროებამ მას დააკისრა. ცენტრს განსაკუთრებით პროვინცია იყო მოწყვეტილი. ამას გრძნობდა გამგეობა და ამიტომ ჯერ კიდევ 1880-იან წლებში სხვადასხვა რაიონის ცენტრში გამგეობამ გაიჩინა დამხმარე აგენტები, რომელთა საქმიანობა უმთავრესად იმით გამოიხატებოდა, რომ საზოგადოებას ახალ წევრებს შესძენდა და საწევროს აუკრეფდა“. (ხუნდაძე, 1960, გვ. 88)

დავით კარიჭაშვილის¹³ მიერ 1905 წელს განახლებული წესდება¹⁴ ხელისუფლებამ მხოლოდ 1907 წელს დაამტკიცა. განახლებულ წესდებაში სხვა დეტალებთან ერთად

ჰქონდა ახლო მეგობრული ურთიერთობა გრიგოლ ორბელიანთან და გიორგი ერისთავთან. დაპატიმრეს 1832 წლის შეთქმულებაში მონაწილეობისთვის, მაგრამ ერთი წლის შემდეგ გაათავისუფლეს ზედამხედველობის ქვეშ (ბერძნიშვილი, 1983, გვ. 97).

⁹ ვასილ მაჩაბელი - დაიბადა 1845 წელს სოფელ თამარაშენში. ივანე მაჩაბლის უფროსი ძმა. სწავლობდა თბილისის გიმნაზიაში. 1865 წელს ჩააბარა პეტერბურგის უნივერსიტეტის იურდიულ ფაკულტეტზე, რომელიც დაამთავრა 1870 წელს. მეგობრობდა ილია ჭავჭავაძესთან, თუმცა ილიას და ივანე მაჩაბელს შორის გაღვივებულმა კონფლიქტმა მათი მეგობრული ურთიერთობაც გააფუჭა. ვასილ მაჩაბელის შვილი გახლდათ გიორგი მაჩაბელი, რომელიც საქართველოს დამოუკიდებლობის პერიოდში იყო იტალიაში საქართველოს ელჩი. ბოლშევიკური ოკუპაციის შემდეგ საცხოვრებლად გადადის ამერიკაში, სადაც შექმნა სუნამოების კომპანია "პრინცი მაჩაბელი".

¹⁰ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ცხინვალის განყოფილების შესახებ უფრო დეტალური ინფორმაციისთვის იხ. (მღებრიშვილი, 2017).

¹¹ 1880 წელს საპატიო წევრად არჩეულ იქნა პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი დავით ჩუბინაშვილი, ხოლო 1885 წელს - ნიკო დადიანი (მინგრელსკი);

¹² გ. ყაზბეგი სხვადასხვა დროს მოღვაწეობდა ვარშავის კომენდანტის და ვლადივოსტოკის გენერალ-გუბერნატორის თანამდებობებზე. თანამედროვეთა დახასიათებითი იგი უაღრესად განათლებული ადამიანი გახლდათ.

¹³ დავით გიორგის ძე კარიჭაშვილი - გამოირჩეოდა მრავალმხრივი მოღვაწეობით. იგი გახლდათ ლიტერატორი, ენათმეცნიერი, ისტორიკოსი, ლექსიკოგრაფი, რედაქტორ-გამომცემელი და პუბლი-

საგულისხმო ცვლილებას წარმოადგენდა ოცდამეხუთე პუნქტი, რომელშიც საუბარი ეხება საზოგადოების ახალ უფლებამოსილებას ადგილობრივ განყოფილებათა დაარსების მიმართულებით. თავის მხრივ, ორგანიზაციის მესვეურნი იღებდნენ ვალდებულებას თბილისის გუბერნატორისთვის ოფიციალურად ეცნობებინათ ყოველი ახალი განყოფილების დაფუძნების შესახებ.

ეს ახალი ეტაპის დასაწყისი გახლდათ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ცხოვრებაში. ტ. ხუნდაძის სიტყვით რომ ვთქვათ, მანამდე წ. კ. გ. საზოგადოების გამგეობა თავის ურთიერთობას რაიონებთან რწმუნებულების საშუალებით ახორციელებდა, რასაც მეტად შეზღუდული ხასიათი ჰქონდა, ნაკლებად ეფექტიანი და ნაკლებად ნაყოფიერი იყო. ფილიალების შექმნამ თითქმის ყველა შეგნებული ქართველი აამოძრავა, საზოგადოების გარშემო გააერთიანა და კულტურული საქმიანობით დაინტერესა. 1908-1909 წლებიდან წ. კ. საზოგადოება თანდათან მასობრივ ორგანიზაციად გადაიქცა. (ხუნდაძე, 1960, გვ. 93)

საკვანძო სიტყვები: წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება, ალექსანდრე მაჩაბელი, ცხინვალი, თამარაშენი, ბოლშევიზმი, სამაჩაბლო, ეპისტოლარული მემკვიდრეობა.

მეთოდი. ნაშრომზე მუშაობისას გამოყენებულია: აღწერითი, ისტორიულ-შედარებითი და კრიტიკული ანალიზის მეთოდები, რის საფუძველზეც შევეცადეთ გამოგვეკვეთა პრობლემის ძირითადი აქცენტები.

შესავალი. 1907 წლის 21 მარტიდან, ახალი წესდების ძალაში შესვლისთანავე, ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მესვეურნი აქტიურად იწყებენ ზრუნვას განყოფილებების დასაარსებლად. ადგილებზე შექმნილი საინიციატივო ჯგუფები ადგენენ მსურველთა სიებს. საწევრო გადასახადის შეტანის შემდეგ, გამგეობის მიერ ხდებოდა ამ პირთა საზოგადოების წევრებად მიღება. თბილისის გუბერნატორის ნებართვით გამგეობის სხდომაზე ინიცირებული ფილიალის გამგეობას ირჩევდა საერთო კრება. განყოფილებას ენიჭებოდა ფართო ავტონომიური უფლებები.

სულ მალე აღმოჩნდა, რომ ქვეყნის შიგნითაც და მის ფარგლებს გარეთაც არაერთი მსურველი გამოვლინდა, ვინც უთანაგრძნობდა წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას, იზიარებდა მის პრინციპებს და მზად იყო საზოგადოების პოლიტიკა გაეტარებინა. ერთიმეორის მიყოლებით დაარსებულ რამდენიმე ათეულ განყოფილებას შორის იყო 1914 წლიდან ამოქმედებული ცხინვალის განყოფილებაც.

სწორედ ამ განყოფილების საქმიანობაში აქტიურად ჩანს ალექსანდრე მაჩაბელი. მართალია განყოფილება ოფიციალურად დაფუძნდა 1914 წელს, მაგრამ ცხინვალში გაცილებით ადრე, ჯერ კიდევ 1908 წლიდან ცდილობდნენ ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების განყოფილების დაარსებას. (მიწერ-მოწერა საზოგადოების ცხინვალის განყოფილებასთან და მოხსენებები განყოფილების მუშაობის შესახებ) ა. მაჩაბელი ჯერ კიდევ 1909 წელს შექმნილი საინიციატივო ჯგუფის წევრია. იგი იროდიონ ოქროპირიძესთან, ზაქარია სამაგლიშვილთან, სვიმონ მაჩაბელთან, ვასილ ხიდაშელთან და სხვა ცხინვალელებთან ერთად 1909 წლის 2 იანვარს მიმართავს წერა-

ცისტი. აქტიურად თანამშრომლობდა „დროებას“ და „ივერიაში“. სხვადასხვა წლებში დ. კარიჭაშვილი იყო ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობის წევრი, მდივანი, გამგეობის თავმჯდომარის მოადგილე, გამგეობის თავჯდომარე, საზოგადოების საპატიო წევრი და 1922 წლიდან საპატიო თავმჯდომარე.

¹⁴ პირველი წესდება დამტკიცდა 1879 წლის 31 მარტს.

კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამგეობას და უზავნიან საწევრო გადასახადს: „გვაქვს პატივი ამასთანავე წარმოგიდგინოთ გამგეობას ჩვენგან შეკრებილი ოთხმოცდაცამეტი მანეთი საწევრო ფული, მოცემული შემდეგ წევრთაგან...“ (მიწერ-მოწერა საზოგადოების ცხინვალის განყოფილებასთან და მოხსენებები განყოფილების მუშაობის შესახებ)

ცხინვალის განყოფილების გახსნამდე ცოტა ხნით ადრე დაიწერა არჩილ დედანაშვილის¹⁵ ხელმოწერილი კიდევ ერთი დოკუმენტი საზოგადოების გამგეობის სახელზე, რომელშიც კვლავ გაცხოველებულ სამზადისზე და ფილიალის დაარსების დიდ სურვილზეა საუბარი.¹⁶ საგულისხმოა, რომ ცხინვალში გიორგი ქაიხოსროს ძე დავითიშვილის მიერ მოწვეულ თავყრილობაზე ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ცხინვალის განყოფილების ნამდვილ წევრებად არჩეულ იქნა ოცდაათი კანდიდატი. (მიწერ-მოწერა საზოგადოების ცხინვალის განყოფილებასთან და მოხსენებები განყოფილების მუშაობის შესახებ) იმავე 1914 წლის 20 აგვისტოს სხდომაზე განხილულ იქნა საზოგადოების წესდება და განყოფილების დაარსების ინსტრუქცია. აღნიშნულ დოკუმენტზე ხელმოწერით ალექსანდრე მაჩაბელმა დაადასტურა თანხმობა. (მიწერ-მოწერა საზოგადოების ცხინვალის განყოფილებასთან და მოხსენებები განყოფილების მუშაობის შესახებ)

საგულისხმო ცნობებს გვაწვდის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ცხინვალის განყოფილების წევრთა 1915 წლის სია. ინფორმაციას საზოგადოების მთავარი გამგეობის მდივანს ბურჯანაძეს უზავნიან საზოგადოების ცხინვალის განყოფილების გამგეობის მდივანი არჩილ დედანაშვილი. საზოგადოების ცხინვალის განყოფილების 1915 წლის მოქმედების ანგარიში და წევრთა სია ცხადყოფს, რომ დაარსებიდან ერთი წლის თავზე წევრთა რაოდენობა საგრძნობლად გაზრდილა და მოცემული დროისთვის შეადგენს ას ადამიანს. ბუნებრივია, მათ შორის ერთ-ერთი საპატიო ადგილი უკავია ალექსანდრე მაჩაბელს.

მსჯელობა. ა. მაჩაბლის პუბლიცისტური ტექსტები ყოველთვის გამოირჩეოდა სიმართლის ძიებითა და საკუთარი ქვეყნის სიყვარულით, მისი ისტორიული წარსულის ცოდნით.

პროფ. გ. სოსიაშვილის მიხედვით, „ლეკიანობის“ საფრთხე ქართლ-კახეთის იმ თემებს უფრო ემუქრებოდა, რომლებიც ტერიტორიულად ჩრდილო-კავკასიას ესაზღვრებოდა და დაღესტნელი ტომებისთვის უფრო ხელმისაწვდომი იყო. ლეკთა ხშირი შემოსევების ობიექტს წარმოადგენდა სამაჩაბლოც. ამ საფრთხემ აღნიშნულ ერთეულში, განსაკუთრებით XVIII საუკუნის II ნახევრიდან იჩინა თავი. მართალია, სათავადოს ტერიტორია კარგად იყო დაცული აქ არსებული სვერის, კეხვის, აჩაბეთის და მუგუთის ციხეებით, მაგრამ სამაჩაბლოს მოსახლეობა ლეკთა შემოსევებს თავიდან მაინც ვერ იცილებდა. (სოსიაშვილი, 2005, გვ. 148) მათი თავდასხმის დროს სამაჩაბლოს მოსახლეობის მობილიზაციის შესახებ საინტერესო ცნობებს გვაწვდის ალ. მაჩაბელი: „მტერი რომ შემოვიდოდა ცხინვალის მხრიდან - მაშინ ცხინვალიდან საყვირს დააყვირებდნენ, ან გრძელი თოფი ყოფილა, იმას გაისროდნენ. მიაწვდიდნენ ხმას ზემო აჩაბეთს, მერე იქ გაისროდნენ თოფსა, იქიდან გაღმა ლიახვის პირს გაიგონებდნენ, მერე კეხვის ციხიდან გაისროდნენ და მერე ქემერტიდან. ეს ნიშანი იყო მტრის შემოსევისა. მთელი ხეობა დახიზნავდა ხიზანს და საომრად შეიკრიბებოდა ერთად“. (მაჩაბელი, 1899, გვ. 11)

¹⁵ არჩილ დედანაშვილი - ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ცხინვალის განყოფილების გამგეობის წევრი/მდივანი.

¹⁶ უფრო ვრცლად იხ. (მღებრიშვილი, 2017, გვ. 105).

ა. მაჩაბალი სამაჩაბლოს შესახებ საინტერესოდ მსჯელობს გაზეთ „საქართველოს“ ფურცლებიდან. ავტორის სიტყვით რომ ვთქვათ, ამ სახელით ცნობილია ის ქვეყანა, რომელიც მდებარეობს დიდი ლიახვის¹⁷ მარჯვენა და მარცხენა ნაპირებზე: მის შემდინარეთა ხევებზე და ხეობებზე. დაბა ცხინვალის ჩრდილოეთის მხარეზე, აგრეთვე ჩრდილო-დასავლეთ და ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე მთის კალთები, რომელსაც ვახუშტის გეოგრაფიაში დვალეთი¹⁸ ეწოდება (ახლა მხოლოდ ლიახვის სათავეში მდებარე მხარეს მაღლა-დოვლეთი ჰქვიათ, ეს მაღლა-დოვლეთი არ ეკუთვნის მაჩაბლებს, ეს საერისთავოა და სამაჩაბლო კი დაბლა-დოვლეთი იქნებოდა).

სამაჩაბლო ზომით 72,000 დესეტინას¹⁹ შეიცავს. აღმოსავლეთით საზღვრავს შემდეგი სოფლების მამულები: ქორდი²⁰, ერედვი²¹, ვანათი²², გერის²³ ხეობა, ჩიფრანი²⁴, ზღუბირი²⁵. პირველი სოფელი გედევანიშვილებს და გლეხებს ეკუთვნის, ერედვი და დვანი²⁶ ფავლენიშვილებს, სხვა დანარჩენი ერისთავებს. ჩრდილოეთით უძველეს კავკასიონის ქედი, რომელიც ჰყოფს კავკავის ოლქს და გორის მაზრას²⁷, თავის უზარმაზარი საყინულეებით და საუკუნო თოვლით და ალპიურ სამოვარ-სათიბებით. დასავლეთით საზღვრავს რაჭისა,

¹⁷ **დიდი ლიახვი** - მდინარე კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის სამხრეთ კალთაზე. ერთვის მდინარე მტკვარს მარცხნიდან ქალაქ გორთან. დიდ ლიახვზე მდებარეობს ასევე ქალაქი ცხინვალი. **პატარა ლიახვი** - მდინარე საქართველოში, მაღრან-დვალეთის კავკასიონის სამხრეთ კალთასა და შიდა ქართლის ვაკეზე. ერთვის დიდ ლიახვს მარცხნიდან სოფელ შერთულთან.

¹⁸ **დვალეთი**, *თუალეთი* - ისტორიული მხარე შუა საუკუნეების საქართველოში, ტერიტორიულად მოიცავდა კავკასიონის ქედის ცენტრალურ ნაწილს დარიალის ხეობასა და მამისონის უღელტეხილს შორის.

¹⁹ **დესეტინა** - ძველებური მიწის საზომი ერთეული რუსეთში; უდრის 2400 კვადრატულ საჟენს (1, 09 ჰექტარს); იხმარებოდა მეტრული სისტემის შემოღებამდე.

²⁰ **ქორდი** - სოფელი აღმოსავლეთ საქართველოში, შიდა ქართლის მხარის გორის მუნიციპალიტეტში. მდებარეობს მდინარე პატარა ლიახვის მარცხენა ნაპირას.

²¹ **ერედვი** - ქალაქ ცხინვალიდან 5 კილომეტრში. 2008 წლიდან ოკუპირებულია რუსეთის ფედერაციის მიერ, ხოლო სოფელს დე ფაქტო აკონტროლებს სეპარატისტული სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკა.

²² **ვანათი** - სოფელი საქართველოში, ერედვის მუნიციპალიტეტში, მდინარე პატარა ლიახვის მარჯვენა ნაპირას. 2008 წლიდან ოკუპირებულია რუსეთის ფედერაციის მიერ, ხოლო სოფელს დე ფაქტო აკონტროლებს სეპარატისტული სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკა.

²³ **გერი** - სოფელი აღმოსავლეთ საქართველოში, შიდა ქართლის მხარის გორის მუნიციპალიტეტში, მდებარეობს მდინარე ღვრიის (პატარა ლიახვის მარჯვენა შენაკადი) ზემოთში. ცხინვალიდან 22 კილომეტრი.

²⁴ **ჩრდილო ჩიფრანი** - სოფელი ჯავის მუნიციპალიტეტში (ვანელის თემი), მდებარეობს გუდისის ქედის დასავლეთ კალთაზე, მდინარე დიდი ლიახვის ხეობაში.

²⁵ **ზღუბირი** - სოფელი ჯავის მუნიციპალიტეტში (როკის თემი), მდებარეობს მდინარე დიდი ლიახვის მარჯვენა მხარეს.

²⁶ **დვანი** - სოფელი საქართველოში, შიდა ქართლის მხარის ქარელის მუნიციპალიტეტში. მდებარეობს შიდა ქართლის ვაკეზე, მდინარე აღმოსავლეთ ფრონეს ნაპირზე. ქარელიდან 20 კილომეტრი. სოფელი მოხსენიებულია იოანე ბაგრატიონის 1794-1799 წლების აღწერაში. დვანი ქარელის მუნიციპალიტეტის ის სოფელია, რომელსაც გარშემო დღეს რუსი ოკუპანტების მიერ დაკავებული ახალგორის სოფლები აკრავს.

²⁷ **გორის მაზრა** - რუსეთის იმპერიის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული. 1801-1840 წლებში წარმოადგენდა საქართველოს გუბერნიის, 1841-1846 წლებში - საქართველო-იმერეთის გუბერნიის, 1846-1916 წლებში კი ტფილისის გუბერნიის შემადგენელ ნაწილს. ადმინისტრაციული ცენტრი - ქალაქი გორი.

საჩხერისა და შორაპნის მაზრები²⁸, ანუ ის სერები, რაც საიმერეთოსკენ წყალს გადაღვრიან, საფალავანდიშვილო და სახერხეულიძეო მამულები, ყორნისი²⁹ და მდინარე დირბის³⁰ ფრონის³¹ შემდინარე ხევები და სამხრეთით ზემო-ნიქოზის და ცხინვალის და მეღვრეკისის მიჯნები. სამაჩაბლო წარმოადგენს ექვსს უმთავრეს ხეობას: დიდი ლიახვისას, ფაწისას³², ქეშელთისას³³, ჯომადისას³⁴, როკისას³⁵ და ძარისას³⁶ და დოდოთის³⁷ მხარეს. (მაჩაბელი, 1917, გვ. 4)

ხსენებულ საგაზეთო მასალაში ავტორი ხაზგასმით მიუთითებს სამაჩაბლოს ნაყოფიერ და მდიდარ ბუნებაზე. ამ მიწაზე ოსთა ჩამოსახლების პერიპეტებზე, ხიზანთა ავზნიანობაზე, მათ დავაზე მაჩაბლებთან და სხვ.

ოსური მოსახლეობის მასობრივი ჩამოსახლება ცხინვალის რეგიონში XIX საუკუნის პირველი ნახევრიდან აქტიურ ფაზაში შედის. „XVIII საუკუნის დასასრულს და XIX საუკუნის დასაწყისში ოსები იკავებენ პატარა ლიახვის ხეობის მთისწინეთის მნიშვნელოვან მონაკვეთს. ამ პერიოდიდან და განსაკუთრებით XIX საუკუნის პირველ ათეულ წელს ხდება ოსთა გაჟონვითი ანუ ინდივიდუალური განთესვა შიდა ქართლის მთიანეთიდან შიდა ქართლის მთისწინეთისა და ბარის სოფლებში. ამ დროისთვის ოსთა ასეთი განსახლება განსაკუთრებით განხორციელდა პატარა ლიახვის ხეობის მთიანი მონაკვეთიდან“. (თოფჩიშვილი, 1997, გვ. 219)

ზემოთ თქმულის დასტურად არაერთი ქართულენოვანი წყაროს დასახელება შეიძლება. XIX საუკუნის მოსახლეობის აღწერის დავთრებში ცხინვალის რეგიონში

²⁸ **შორაპნის მაზრა** - ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული რუსეთის იმპერიაში, ცენტრი შორაპანი. შეიქმნა 1846 წელს. შედიოდა ქუთაისის გუბერნიაში. შორაპნის მაზრა გაუქმდა 1930 წელს.

²⁹ **ყორნისი** - დაბა საქართველოში, თიღვის მუნიციპალიტეტში. ოკუპირებულია რუსეთის მიერ. მდებარეობს შიდა ქართლის ვაკეზე, მდინარე შუა ფრონის (დასავლეთ ფრონის მარცხენა შენაკადი) ნაპირზე.

³⁰ **დირბი** - სოფელი საქართველოში, შიდა ქართლის მხარის ქარელის მუნიციპალიტეტში. სოფელი მოხსენიებულია 1715 წელს რუისის სამწყსოს დავთარში, იოანე ბაგრატიონის 1794-1799 წლების აღწერაში.

³¹ **ფრონე** (აღმოსავლეთის, შუა, დასავლეთის) - მდინარეები აღმოსავლეთ საქართველოში. სათავეები აქვთ ლიხის ქედის აღმოსავლეთ კალთაზე.

³² **ფაწა** - სოფელი ჯავის მუნიციპალიტეტში, მდებარეობს მდინარე დიდი ლიახვის ნაპირზე.

³³ **ქეშელთა** - სოფელი ჯავის მუნიციპალიტეტში, მდებარეობს მდინარეების ჯეჯორისა და ქეშელთის წყალგამყოფი ქედის სამხრეთ კალთაზე, მდინარე ქეშელთის მარჯვენა მხარეს.

ქეშელთა - მდინარე ჯავის მუნიციპალიტეტში, სათავე აქვს მაღრან-დვალეთის კავკასიონის სამხრეთ კალთაზე.

³⁴ **ქვემო ჯომადა** - სოფელი ჯავის მუნიციპალიტეტში (როკის თემი), მდებარეობს მაღრან-დვალეთის კავკასიონის მთავარი ქედის სამხრეთ კალთაზე.

ზემო ჯომადა - სოფელი ჯავის მუნიციპალიტეტში (როკის თემი), მდებარეობს მაღრან-დვალეთის კავკასიონის სამხრეთ კალთაზე. მდინარე დიდი ლიახვის მარჯვენა მხარეს.

³⁵ **ზემო როკა** - სოფელი ჯავის მუნიციპალიტეტში (როკის თემი), მდებარეობს მაღრან-დვალეთის კავკასიონის სამხრეთ კალთაზე. მდინარე დიდი ლიახვის მარჯვენა მხარეს. სოფელი წყაროებში („მეგლი ერისთავთა“) პირველად XIV საუკუნეში იხსენიება.

ქვემო როკა - სოფელი ჯავის მუნიციპალიტეტში, მდებარეობს მაღრან-დვალეთის კავკასიონის მთავარი ქედის სამხრეთ კალთაზე. მდინარე დიდი ლიახვის ნაპირას.

³⁶ **ძარი** - სოფელი საქართველოში, მდებარეობს მდინარე ყორნისისწყლის (აღმოსავლეთის ფრონის მარცხენა შენაკადი) სათავეში. 1847 წლის მონაცემებით შედიოდა ყორნისის ხეობის სოფლებში და დასახლებული იყო ეთნიკური ოსებით. 2008 წლიდან ოკუპირებულია რუსეთის მიერ და დე ფაქტოდ აკონტროლებს ე. წ. სამხრეთ ოსეთის რესპუბლიკა.

³⁷ **დოდოთი** - სოფელი ჯავის მუნიციპალიტეტში (წონის თემი). მდებარეობს რაჭის ქედის სამხრეთ კალთაზე. მდინარე ყვირილის ზემოთში.

მოსახლე ოსების უმნიშვნელოვანესი ნაწილი ჯერ კიდევ ხიზნებადაა ჩაწერილი. ჩვენს ნათქვამს ამყარებს XIX საუკუნის ზოგიერთი რუსული წყაროც. კერძოდ, ი. ლანგენის „კავკასიის აღწერაში“, რომელიც საუკუნის დასაწყისში სანკტ-პეტერბურგში დაიბეჭდა, საუბარი ეხება რუსი მოგზაურის არსენ სუხანოვის საქართველოში მოგზაურობის ფაქტს 1653 წელს და თვით ი. ლანგენის მიერ (1805 წლის) მოტანილ ცნობებს ადგილზე არსებული მოსახლეობის შესახებ. დასახელებული ცნობის მიხედვით, ამ პერიოდში საქართველოში (ქართლში) მოსახლეთა შორის ქართველების გვერდით მოიხსენიებიან მხოლოდ: სომხები, თათრები, ბერძნები და ებრაელები. (Ланген, 1805, стр. 53)

ბუნებრივია, ხიზნობის ინსტიტუტი საქართველოში ძირეულად განსხვავდებოდა მთიდან მოსული ხიზნის ახალი ტიპისგან. ურთიერთობის მოცემული ტიპი ეფუძნებოდა ეკონომიკურ საფუძვლებს. ხიზანი თავისუფლებას კარგავდა ერთ ადგილზე ოცდაათი და მეტი წლით დარჩენის შემთხვევაში. მხოლოდ ასეთ დროს მოხვდებოდა იგი ყმად ჩაწერილი საერთო სახალხო აღწერის დავთარში. იმდროინდელი პრესის მასალებით ირკვევა, რომ სახაზინო პირობა და ხელშეკრულება სიტყვიერი იყო იგი, თუ წერილობითი, ვადიანი თუ უვადო, იყო ჩვეულებრივი საიჯარო პირობა იმ განსხვავებით, რომ რაოდენობა, ზომა გადასახადისა არ იცვლებოდა. უდავო პირობის დარღვევა ჩვეულების ძალით შეეძლოთ ორივე კონტრაგენტს სურვილის ან კერძო ინტერესის შემთხვევაში. (ყიფშიძე, 1913ბ, გვ. 6)

„მაშინდელი ისტორიული ხიზანი გულში როგორ გაივლებდა იმ ფიქრსა და აზრსა, რომ ხანგრძლივი ცხოვრებით და მუშაობით სხვისა მამულზე, რაიმე უფლებას შეიძენდა ამ მამულზე და მოზიარე გახდებოდა მემამულისა. ასეთი უნიადავო პრეტენზია სიზმრადაც არ მოევლინებოდა. არავითარი რეალური პირობა და გარემოება ხელს არ უწყობდა, რო ასეთი ფიქრი და აზრი ან ჩასახულიყო ან დაბადებულიყო“. (ყიფშიძე, 1913ა, გვ. 3)

ხიზნების ახალი ტიპის დაბადებას გარკვეული საფრთხეები სდევდა ფეხდაფეხ. საინტერესოდ საუბრობდა ამ პრობლემის შესახებ დავით კასრაძე „ჩემი სამაჩაბლოს“ ფურცლებიდან. (კასრაძე, 1992, გვ. 14)

საგულისხმოა ის გარემოება, რომ თანდათანობით არაბუნებრივი ტემპებით იზრდება ხიზნების საერთო რაოდენობა. სამწუხაროდ, ამ საკითხის ირგვლივ ზუსტი სტატისტიკური ცნობები ძალზე მცირედ მოგვეპოვება, თუმცა არსებობს ცალკეულ ავტორთა მოსაზრებები, რომელთა გაცნობაც გარკვეულ სურათს ქმნის XIX საუკუნის ბოლოს ხსენებული პროცესების მიმდინარეობის ტემპების წარმოსადგენად.

მოცემულ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოდ მსჯელობს ალ. ყიფშიძე³⁸. იგი წერს: „არლოვსკის სიტყვით, 1861 წლის ცნობებით ტფილისის გუბერნიაში სურ 5938 კომლი ხიზანი ყოფილა. არ ვენდობით ამ ციფრს, რადგან ისტორიულ ხიზანთა რაოდენობის სისწორით გამოანგარიშება მეტის-მეტად ძნელია, თითქმის შეუძლებელი. ეხლა, რომ არა გვაქვს ქრისტიანული სტატისტიკა, აბა მაშინ რა იქნებოდა, სამოციან წლებში. რუსების დამკვიდრების დროს ხომ თითქმის არ არსებობდა რიგიანი აღრიცხვა ხალხისა წოდების მიხედვით. ბატონ-ყმობის გადავარდნამ დიდად შეუწყო ხელი ხიზნების რიცხვის გამრავლებას. რაკი დამშლელი აღარავინ ჰყავდა მცირე მამულიან მთას, განსაკუთრებით სამაჩაბლოს, იხუვლა მთამ და ბარში ჩამოვიდა, აქედან მოედო საციციანოს, საჯავახოს და საფალავანდოს. 1885 წელს თავადი გიორგი ივანეს ძე ყიფიანი ამბობდა, რომ მომეტებული ნაწილი ხიზნებისა მთიდან ჩამოსული მაჩაბლიანთ ყმა-ოსები

³⁸ ალექსანდრე ყიფშიძე (1862-1916) - აქტიურ მონაწილეობას იღებდა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ მუშაობაში. იყო ამ საზოგადოების გამგეობის წევრი. აქტიურად თანამშრომლობდა ქართულ პრესასთან. აქვეყნებდა გაზეთ „ივერიაში“, ჟურნალი „კლდეში“ და „ნაკადულში“. აქტიურ მონაწილეობას იღებდა გაზეთ „საქართველოს“ დაარსებაში და ითვლებოდა მის უახლოეს თანამშრომლად. ეწეოდა მთარგმნელობით საქმიანობასაც.

და იმერლები არიანო. სამშობლოში გრამოტით ნადელები მიიღეს და აქ ხიზნობა დაიჩემესო. ამათ ყველას უნდა უარი ეთქვას ხიზნობაზეო. ნამდვილი ისტორიული ხიზანი ძალიან ცოტაა. თუ მორიგებით ვერ მოურიგდებიან მამულის პატრონს, მამინ სახელმწიფომ სახაზინო მიწები უნდა დაურიგოს საცხოვრებლად, ხოლო მამულის პატრონმა უნდა დააჯილდოვოს ხიზანი ჩვეულებისამებრო.

საყურადღებო ამბავი აქ, სხვათაშორის, ისიცაა, რომ თავად-აზნაურნი ხშირად ეუბნებოდნენ მთავრობას, კარგად მოგეხსენებათ, რომ მამული ჩვენც ცოტა გვაქვს და ხიზნებს რაღა მივცეთო, აიღეთ და გადასახლეთ სახელმწიფო მიწაზეო. მთავრობა მუდამ ყურს იყრუებდა, ვითომც არც კი გამოიგონიაო და პასუხს არ აძლევდა. ასე რომ, არც პირდაპირ ნათქვამს და არც ნართაულად გადაკრულს სიტყვას ანგარიშს არ უწევდა და ერთხელაც არ მოისურვა ხიზნობის ტალღისათვის პირი ექმნა სახელმწიფო მამულებისაკენ.

1890 წელს მარტო გორის მაზრაში ირიცხებოდა მთავრობის ცნობით 7148 კომლი ხიზანი, 1882-1884 წლებში კი 6774 კომლი, მამრობითი სქესისა იყო 25706 სული, მამასადამე 50000 სულზე მეტი ორივე სქესისა. 1884 წლიდან მოკიდებული გორის მაზრაში წელიწადში 500 კომლი ხიზანი ემატებოდა. აი სწორედ ამ დროს აირია მონასტერი. ხიზანთა აბოხოქრებული ზღვა სწორედ წალეკვას უქადადა ქართლსა“. (ციფშიძე, 1913ბ, გვ. 7)

ოსთა შორის, ქართველების მიმართ, გამლიერებული აგრესია თანდათანობით იმდენად თვალსაჩინოდ იქცა, რომ ეს გარემოება არაერთხელ მოექცა იმ დროინდელი პრესის ყურადღების ცენტრში. როგორც ირკვევა, ისინი ხშირად ეურჩებოდნენ მასპინძელ მჩაბლებს და უარს ამბობდნენ გადასახადების გადახდაზე.

ალექსანდრე მჩაბელი კვლავ ღიად აფიქსირებს საკუთარ პოზიციას. ხიზნობის თემატიკაში არსებული პრობლემების შესახებ იგი წერს: „მჩაბლები იღებდნენ ყველაფრიდან მეათედს. მაგრამ ამის აღებაზედაც ბევრი უსიამოვნება უხდებოდათ და თითქმის ყველა მჩაბლები, რომლებიც მთაში დადიოდნენ ღალების ასაღებად, ოსების ხელით კვდებოდნენ“. (მჩაბელი, 1917, გვ. 4)

ალ. მჩაბლის ცნობით, 1852 წელს, მეფისნაცვალ ვორონცოვის მითითებით, ოსები პირადი ყმობისგან გაათავისუფლეს და სახაზინო გლეხების სტატუსით მოიხსენიებდნენ. სანაცვლოდ მჩაბლებს დაენიშნათ 500 თუმანი სამვილიშვილო პენსია. ოს ხიზნებს კი ნება დართეს მანამდე დარჩენილიყვნენ მჩაბლების მამულებზე, ვიდრე სახელმწიფო მათთვის სხვა ადგილებს მონახავდა. (მჩაბელი, 1917, გვ. 4)

ოსთა საქართველოში ჩამოსახლების საკითხს ალექსანდრე მჩაბელი კვლავ უბრუნდება საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის წლებში.³⁹

მართალია, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ხელისუფლების უმთავრეს ამოცანას წარმოადგენდა დემოკრატიულ ფასეულობათა დამკვიდრებისთვის ბრძოლა, თუმცა ამ მიზნისკენ სავალ გზაზე ძალზე შემაფერხებელ გარემოებად უნდა ჩაითვალოს ოსთა თვითნებობის საკითხი. პირველი დემოკრატიული რესპუბლიკის მთელი არსებობის მანძილზე პერიოდულ პრესას წითელი ზოლივით გასდევს მასალები ოსური შეიარაღებული გამოსვლების, თავდასხმების, შემდეგ მათი დამოშმინების, იარაღის აყრის, მშვიდობისკენ, მეგობრული თანაცხოვრებისკენ მოწოდების შესახებ, შემდეგ ისევ საპროტესტო ამბოხი და ა.შ.

საინტერესოა ალ. მჩაბლის მოსაზრება ცხინვალის რეგიონში ოსთა ჩამოსახლების შესახებ: ეს ადგილები „სულ საუკუნის ნახევრის წინათ ქართველებით იყო დასახლებული, მაგრამ ჟამთა ვითარების გამო ეს ქვეყანა დაცლილიყო ქართველებისგან, რომლებიც გორში ჩამოსულან და მათ ნასახლარებზე დასახლებულან ოსები, სულ სამოცი-ოთხმოცი წლის განმავლობაში, რასაც ხელს უწყობდა რუსის მთავრობა, რომ ამ ოსების ჩამოსახლებით

³⁹ საქართველოში ოსთა ჩამოსახლებისა და დემოკრატიული ხელისუფლების წინააღმდეგ მოწყობილი შეიარაღებული გამოსვლების შესახებ უფრო დეტალურად იხ. (მღებრიშვილი, 2019ა).

გაეწყვიტა ურთიერთობა ამერ-იმერთა და რაჭველთა შორის და გადმოსავალი გზები შეეკრა, რაც უკვე ამ უკანასკნელ წელიწადებში სრულ იქმნა“. (მაჩაბელი, 1921, გვ. 4)

ქართული ჟურნალისტიკის ისტორიაში პირველად, 1873 წელს ჟურნალ „კრებულში“ გამოქვეყნებული ქართული ეპისტოლარული მემკვიდრეობის ნიმუშების შემდეგ⁴⁰, ეს ტენდენცია ტრადიციად იწყებს გადაქცევას. ვერ ვიტყვით, რომ ეს ყოველდღიურ ჩვევად ექცა იმდროინდელ ქართულ პერიოდულ პრესას, თუმცა, ხანგამოშვებით, XIX საუკუნის ჩვენი ჟურნალ-გაზეთების ფურცლებზე შესაძლებელია ამ მიმართულებით საინტერესო მასალების მოძიება.

როგორც ჩანს, ალექსანდრე მაჩაბელი დაინტერესებულია ქართული ეპისტოლარული მემკვიდრეობის ნიმუშების პუბლიკაციით და ცდილობს საკუთარი წვლილი შეიტანოს ამ საშურ საქმიანობაში. შესაბამისად, 1904 წელს „ივერიის“ რედაქციაში აგზავნის საკუთარ ოჯახში შემონახულ ხელნაწერს, ხსნის ამგვარი საქმიანობის მნიშვნელობას და მოუწოდებს სხვებსაც მსგავსი ხასიათის მოღვაწეობისკენ.

იგი წერს: „ვაგზავნი ამ ჟამად ერთ ძველ მოკითხვის წერილის პირსა, და შემდგომკი გამოვგზავნი ხოლმე ძველ საქმის ქაღალდების პირებსა, რომელიც არა ერთი და ორი შენახულა ჩემს ოჯახში. ვგონებ, ჩვენის ისტორიის მკვლევართ გამოადგეთ მასალად; ამას გარდა ადვილად შესაძლებელია, ჩემს მაგალითს სხვებმა ბევრმა მიჰბადონ და თავიანთ პატარა რკინა-გადაკრულ ყუთებიდან ძვირფასს საისტორიო წიგნებს თავი ამოაყოფინონ და გამოამზეონ, რომლებსაც აგრე თვალის ბაიასავით უფრთხილდებიან და საიდუმლოდ დაუცავთ; ამას ნამდვილს მოგახსენებთ. მე თვითონ მნახველი ვარ ბევრგან, რომ მითხოვია ვისთვისმე, მაჩვენეთ თქვენი წიგნები მეთქი, თუ ჩემი თხოვნა შეუწყნარებიათ, დრო აღარ მოუციათ წამეკითხნა სრულად, და ისევ მალე ჩაუკეტნიათ ყუთში.

მე არა მსურს, ეს ჩემი ოჯახის ძველი წიგნები დაიკარგოს, ე. ი. ჩემ სახლს გარეშე იყოს. ამის გამო ნამდვილს არ გამოგიგზავნით და თუ აუცილებელი საჭიროება იქნება, მაშინ-კი შეიძლება, თუ უკან დამიბრუნდება. ჩემს სათავად-აზნაურო სკოლაში ყოფნის დროს ნიკოლოზ მთვარელიშვილს⁴¹ ბევრი წიგნები მივეცი და რა დაემართა იმ წიგნებს არ ვიცი.“ (მაჩაბელი, 1904, გვ. 3)

აქვე, „ივერიის“ რედაქციას დაუბეჭდავს ალექსანდრე მაჩაბლის მიერ გამოგზავნილი, მისივე ოჯახში დაცული, პირველი ტექსტი. ვინაიდან ვფიქრობთ, რომ მსგავს მასალებს აქვს გარკვეული მნიშვნელობა ცხინვალის რეგიონის ეპისტოლარული მემკვიდრეობის შესწავლის მიმართულებით, მკითხველის წინაშე წარვადგენთ ამ ტექსტს სრულად,

„ადრესი: ქ. ღთით მდივნიანთ⁴² სახლში მდივნის ქალს ბარბარეს მიერთვას.

⁴⁰ მხედველობაში გვაქვს ი. ჭავჭავაძის მიერ გამოქვეყნებული ნიკოლოზ ბარათაშვილის ოთხი ბარათი მაიკო ორბელიანისადმი (კრებული, 1873ა) და პ. უმიკაშვილის მიერ გამოქვეყნებული ნიკოლოზ ბარათაშვილის ოთხი ბარათი გრიგოლ ორბელიანისადმი (კრებული, 1873ბ).

⁴¹ **ნიკოლოზ მთვარელიშვილი** - პეტერბურგის სასულიერო აკადემიის დამთავრების შემდეგ, 1876 წლიდან თელავის სასულიერო სასწავლებელში მუშაობდა. 1884 წელს დაითხოვეს სამსახურიდან პროგრესული იდეების ქადაგებისათვის. ერთხანს ქართულ ლიტერატურასა და ისტორიას ასწავლიდა თბილისის სათავადაზნაურო სკოლაში. აქტიურად თანამშრომლობდა ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში.

⁴² **მდივანი** - უმაღლესი სახელისუფლო ორგანო; სამეფო კანცელარია, სასამართლო დაწესებულება. სამოხელეო ტერმინი მდივანი ქართულ ისტორიულ დოკუმენტებში XV ს-დან ჩნდება. ამავე ფუძიდანაა ნაწარმოები მდივანბეგი და მდივანი, რომელმაც XV-XVIII სს-ის ქართული ისტორიული დოკუმენტების მიხედვით, თანდათანობით დაიკავა უფრო ადრინდელი მწიგნობრის ადგილი. მდივნები - ერეკლე მეორის სამეფო კარზე ხელმძღვანელობდნენ მწერლობას, მწიგნობრობას. დიდი გავლენა ჰქონდათ როგორც საშინაო, ისე საგარეო პოლიტიკაში. მდივანობა კანონმდებლობისა და საკანცელარიო საქმის კარგ ცოდნას მოითხოვდა, რის გამოც იგი მთელ რიგ საგვარეულოთა მემკვიდრეობით პროფესიად იყო ქცეული. სხვადასხვა დანიშნულების

ბარბარე

ქ. სულითა მკვდაობათა შინა სეალტრფობით საგონო და ჯორციელთა ნუგეშინის ცემითა ცხოვრებაო ჩემო გონებისა ნისლთა აღმძარჭველო, ნათელო თვალთა ჩემთაო დაო და ბატონო მდივნის ასულო (!)

შენი ძმა იოანე შენის სიყვარულისა მორევსა შიგან შემომწყდელი თვალ-კამიანი და გულ წამიანი შენსა ლამაზსა თვალსა და ტუჩსა გეკმბორება და შენსა მშვიდობით შეყრასა ღმერთსა სთხოვს. მერმე ეს ამდენი ხანი არის შენი მშვიდობის ამბავი ვერა გავიგე-რა, კარგი არის, მემართლები. პირობის გამსრულებელი ბრძანებულხარ (.) არა, შენგან ეს როგორ მომაგონდებოდა ჩემთან ამთენ ხანს უზრახველობა, მაგრამ შენ აღარ დაგაყვედრებ, ალბათ მოუგონრობა და დავიწყება სიშორესა სცოდნია. შენ ნუ მომიკვდები, დიდათ გემდური და გულს მაკლია შენგან ასე დავიწყება, მაგრამ ვგონებ ისევ ბარბარე აღარ იყო, თორემ ამთენს ხანს ჩემთან წიგნის მოუწერლობას შენი გული როგორ მოითმენდა. მაგრამ ჰგავს რომ გაამართლებულხარ, რომ შენი საკუთარი ძმა აგრე მალე გარდამაგდევი და დამივიწყე. ეგ ჩემი ბატონი ნათესავი როგორ აღარ გიბძანებს ხოლმე ჩემს მოგონებასა. კარგია, ღმერთმან გიშველოსთ!

ქ. სარდალი თუ მანდ ბრძანდებოდეს, სიყვარულით სამსახურის სურვილს გაუბედავთ. გოგია ხომ მანდ არ იქნება. ჩემს მოწყალეს ბატონს ჩემს ნათესავს მაიას მდაბლათ თავს დაუკრავ.

ქ. ჩვენს სიმეს იოსებს⁴³ სამსახური ეწინაროს, თუ მანდ ბრძანდებოდეს.

დოკუმენტების შედგენის წესის გარდა, მდივანს მოეთხოვებოდა კარგი ხელწერა, რამაც ხელი შეუწყო მდივანმწიგნობრული კალიგრაფიული სკოლების ჩამოყალიბებას. მდივანი სამდივნოს ცენტრალური ფიგურა იყო და იგი სახლთუხუცესის უწყებას ეკუთვნოდა. XV-XVII სს-ის ქართველ მეფეთა სამდივნოებში ერთდროულად რამდენიმე მდივანი საქმიანობდა. XVIII ს-ში, ქართლ-კახეთის გაერთიანებულ სამეფოში, გიულდენშტედტის მოწმობით, ერთდროულად ექვსი მდივანი ყოფილა. მათი რიცხვი თითქმის გაორმაგებულა ერეკლე II-ის მიერ მმართველობის დარგობრივი დაყოფის შედეგად, რამდენადაც მდივანთა საჭიროებას ყველა უწყება განიცდიდა. მდივანები მმართველობის ყველა სფეროს ემსახურებოდნენ, მათი მონაწილეობის გარეშე შეუძლებელი იყო ყმა-მამულის ბოძება, ბრძანება-განკარგულებათა გაცემა, სასამართლო ოქმებისა და განჩინებების ჩაწერა, ფისკალური დოკუმენტების, ხალხის აღწერის დავთრებისა თუ დიპლომატიური წერილების შედგენა. „დასტურლამალის“ მიხედვით, მდივანი სარგოს ყველა იმ წყაროებიდან იღებდა, საიდანაც სახლთუხუცესი. ამ პერიოდში ერეკლე მეორის მდივანად ჩანს - **თუმანიშვილი სულხან**, (17...-1812) 1789-1790 წლებში იმყოფებოდა რუსეთში ქართლ-კახეთის სამეფო კარის დავალებით. საქართველოში დაბრუნდა 1792 წელს. (ბერძნიშვილი, 1983, გვ. 44) დარეჯან დედოფლის რუსული ხელისუფლებისადმი 1802 წლის 1 მაისს წარდგენილი ჩანაწერის მიხედვით, ამუშავებდა დედოფლის კუთვნილ წისქვილს გორში. აქვე, მას ებარა ბაღი და სამეფო სასახლე. მუშაობდა სახაზინო ექსპედიციაში მრჩეველის თანამდებობაზე (Акты собранные кавказскою археографическою комиссиею, 1866, გვ. 209, დოკ. 171; გვ. 252, დოკ. 250; გვ. 448, დოკ. 566). ხელისუფლების მიერ 1801 წელს შედგენილი უწყისის მიხედვით, სულხან თუმანოვისათვის გადაუციათ გორში სამეფო სასახლე და სავენახე ადგილი (Акты собранные кавказскою археографическою комиссиею, 1866, გვ. 302, დოკ. 368).

⁴³ წერილში სარდალად მოხსენიებული იოსები ჩვენი ვარაუდით შესაძლებელია იყოს **ბებუთაშვილი (ბებუთოვი) იოსებ** (17...-1822 წ.), მიშკარბაში, (მიშკარბაში (მისკარბაში) სამონადირეო უწყების მაღალი მოხელე ქართლ-კახეთის სამეფოში). პოლკოვნიკი. თბილისელი სომეხი. რუსოფილური ჯგუფის აქტიური წევრი ერეკლე II-ს კარზე XVIII ს. 90-იან წლებში. მისი სახლი თბილისში წარმოადგენდა მდიდარი და გავლენიანი სომხური ჯგუფის თავშესაყარს, რომელთაც კავშირი ჰქონდათ რუსეთში მყოფ სომხის მთავარეპისკოპოს იოსებ არღუთაშვილთან (კაკაბაძე, 2003, გვ. 34). მონაწილეობდა მეფის წინააღმდეგ 1796 წლის შეთქმულებაში, რის გამოც ჩამოართვეს სახელო და ქონება, მაგრამ ერეკლემ მალევე შეიწყალა. 1801 წლიდან იყო სახაზინო ექსპედიციის წევრი. პოლკოვნიკი, ერთგულების გამო, რუსულმა ხელისუფლებამ 250 მანეთი წლიური შემოსავალი დაუნიშნა (Акты собранные

ერთხელაც იქნება თქვენთან ხლება მეღირსოს. თავად ვგონებ ამ ერთს კვირეში ლევან ბატონიშვილი⁴⁴ ქალაქს წამობმანდეს და მეც თან ვეახლები; ჩვენი ამბავი მოიხსენო აქ,

кавказскою археографическою комиссиею, 1868, გვ. 42, დოკ. 57). დიდი დახმარება გაუწია ხელისუფლებას კახეთის 1812 წლის აჯანყების ჩახშობის დროს. სწორედ მან გადაიბირა ყაზახელი ელები, რომლის მოურავადაც იყო, ალექსანდრე ბატონიშვილის ერთგულ გარე კახეთს შეუსია და ააკლებინა, რის შედეგად „მოაკლო დიადი ძალი კახთა და მხნური ესე მოძრაობა“ (ზაგრატიონი, 1983, გვ. 86; ალიმბარაშვილი, 2021)

⁴⁴ **ბატონიშვილი ლევან** - 1810 წელს ირანის წაქეზებით საქართველოში ჩამოვიდა რუსთა მიერ დატყვევებული ბატონიშვილ იულონის მემკვიდრე ლევანი, რომელიც ბიძასთან, ბატონიშვილ ალექსანდრესთან ერთად იმყოფებოდა სპარსეთში. გამოირჩეოდა რა რუსების მიმართ აგრესიით, ლევანი 1810 წლის 26 ივლისს ეწვია სოფელ კეხვს, საიდანაც დაუკავშირდა ქართველ თავადაზნაურობას და საქართველოს განმათავისუფლებელ ბრძოლაში მხარდაჭერისკენ მოუწოდა. ოსეთში ლევანს ნოყიერი ნიადაგი დახვდა ჩანაფიქრის განსახორციელებლად. ოსებმა მიიღეს იგი, მისცეს თავშესაფარი და აღუთქვეს ყოველგვარი დახმარება. საქართველოს მმართველი გენერალ-მაიორი ახვერდოვი ყველა ზომას მიმართავდა ლევანის მომხრეთა დასაკავებლად და გასაწეობლად, ხოლო მთავარმმართველი ტორმასოვი დიდად აფასებდა გატარებულ ღონისძიებებს, ამასთან, ურჩევდა ახვერდოვს, რომ მეამბოხეები არ დაენდო და მეტი სიმკაცრისკენ მოუწოდებდა (Утверждение русского владычества на Кавказе, 1902, стр. 229). ბატონიშვილ ლევანისადმი ოსთა განსაკუთრებულ ერთგულებაზე მიუთითებენ შემდეგი სტრიქონები: „Мятеж все более и более распространялся по Осетии. Число сторонников Левана увеличилось настолько, что не оставалось никакой надежды покончить с ним путем подкупа...“ (Утверждение русского владычества на Кавказе, 1902, стр. 230). ან კიდევ, (ამონარიდი ტორმასოვის წერილიდან ახვერდოვისადმი) „Эти осетинцы, которые клялись вам быть ревностными исполнителями вашего приказа и непременно поймать Левана, сами теперь сделались главными мятежниками“ (Утверждение русского владычества на Кавказе, 1902, стр. 231).

ცხინვალის გარნიზონის გაძლიერების და კაპიტან ვრონსკის მიერ ცხინვალის მახლობლად ამბოხებულთა წინააღმდეგ განხორციელებული წარმატებული სამხედრო ოპერაციის შედეგად დაკავებულ იქნა ამბოხებულ მახაბელთა ზოგიერთი წარმომადგენელი, ლიკვიდირებულ იქნა აჯანყებულ ოსთა რვა ათეულ წევრზე მეტი. შეიძლება ითქვას, რომ ეს გახლდათ პირველი ფაზის დასასრული.

რუსული მხარის მომავალ მოქმედებათა გეგმა ითვალისწინებდა: „Дабы положить предел буйствам волнующихся осетинцев, наказать их строго и достать или истребить Левана, послать в Осетию, под начальством полковника Сталя, отряд из 6-ти рот пехоты, двух эскадронов драгун, части казаков и грузинской милиции. Отряд этот должен был двумя колоннами, по ломонасхевскому и джавскому ущельям, войти во внутрь жилищ хищных осетинцев и, силою оружия разсеяв мятежные их толпы, привести в должное устройство и совершенную покорность“ (Утверждение русского владычества на Кавказе, 1902, стр. 235). მიუხედავად ოსთა მხრიდან შეუპოვარი თავდაცვისა, აჯანყებულები ვერ უძლებდნენ რუსთა რეგულარული შენაერთების შეტევებს და უკან იხევდნენ. აქვე განხორციელდა მეამბოხეთა ერთ-ერთი აქტიური მონაწილისა და მოთავის დურმიშხან თუსიშვილის ლიკვიდაციაც. ასეთივე წარმატებული აღმოჩნდა რუსული მხარის მიერ მეორე მიმართულებით წარმოებული საომარი მოქმედებებიც. „Столь же успешны были действия и другой нашей колонны, майора Потлога, которой пришлось в джавском ущелье встретиться более чем с двух-тысячным скопищем мятежников, находившихся здесь под личным предводительством самого Левана“ (Утверждение русского владычества на Кавказе, 1902, стр. 237). მეამბოხეები დამარცხდნენ. ლევან ბატონიშვილმა მაღალ მთებს შეაფარა თავი. ლევან ბატონიშვილმა ღირსეული ადგილი დაიმკვიდრა XIX საუკუნის დამდეგის ქართული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ისტორიაში. რუსულმა ხელისუფლებამ უმკაცრესი სადამსჯელო ღონისძიებები გაატარა ამბოხებულთა წინააღმდეგ. დაარბიეს, გადაწვეს და გაანადგურეს ორ ათეულზე მეტი სოფელი, უამრავი საგვარეულო კოშკი, ფიზიკურად უსწორდებოდნენ ადგილობრივ

დუშეთს, გახლავართ მშვიდობით, თქვენის ნახვისა და ამბის მეტი არა გვჭირდება-რა. ჩვენების ამბავს მოიხსენებ, ყველანი უვნებლათ გახლავან. ღვთით მე მანდ გაიხლები და წვრილს ამბავს მე მოგახსენებთ. დიად ბნელაში დავწერე, შენმა გაზდამ, არ მინდოდა მომეწერა, მაგრამ კიდევ შენმა სიყვარულმან შემიძყრა. ნება გაქვს თუ წიგნს არ მომწერამ. თიბათვის იდ⁴⁵ ქვ-ს უფე⁴⁶. (ივერია, 1904, გვ. 4)

დასკვნა. ამრიგად, ალექსანდრე მაჩაბელი თავისი დროის ერთ-ერთი უაღრესად ნაყოფიერი წარმომადგენელი და მოღვაწეა, რომელიც ყოველთვის მაღალი მოქალაქეობრივი პოზიციებიდან ესაუბრება მკითხველს. მისი პოზიცია ზნეობრივი, მაღალი პასუხისმგებლობის მქონე პატრიოტის, სიმართლისა და სამართლიანობის მამებარი მოქალაქის პოზიციაა. სამწუხაროდ, მისი გარდაცვალება უკავშირდება 1937 წლის ტრაგიკულ მოვლენებს.

როგორც ზემოთ ვახსენეთ, სიცოცხლის ბოლო წლებში იგი მუშაობდა საქვაჭრობის გორის განყოფილებაში. 1937 წელს დაპატიმრებულ იქნა უცხო ქვეყნის დაზვერვის ჯაშუშურ, დივერსიულ-მავნებლურ ქსელში გადაბირების ბრალდებით. ასევე, ბრალად ედებოდა, რომ 1924 წელს გადაიბირა თავისი თანასოფლელი ა. ი. დათაშვილი და ჩატარებული სამუშაოსთვის მიიღო ფულადი ჯილდო 16500 მანეთი. ა. მაჩაბელი გაასამართლა შინსახკომის სამეულმა და მიუსაჯა სასჯელის უმაღლესი ზომა, დახვრეტა პირადი ქონების კონფისკაციით. განაჩენი გამოტანილი იქნა 1937 წლის 12 თებერვალს და მალევე მოვიდა სისრულეში.

მოსახლეობას და ა.შ. რუსებმა დასაჯეს აჯანყებაში მონაწილე ქართველი თავადებიც. თეიმურაზ ბაგრატიონის ცნობით: „შეიპყრეს მაჩაბელი ლუარსაბ და ბაადურ ბორტიშვილი. მაჩაბელი ლუარსაბ წარგზავნეს პეროზილად რუსეთსა შინა და ბაადურ მოკუდა ციხესა ტფილისისასა პეროზილად, და შთამოართვეს თავიანთი კერძი ყმა და მამული და დადგეს სახელმწიფოდ, ვითარცა ჯავახიშვილს და თარხნიშვილებს, ძეთა დემეტრესათა“ (ბაგრატიონი, 1983).

ქართველთა და საქართველოში მცხოვრებ ოსთა თანაცხოვრების ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე, შეიძლება ითქვას, ბოლშევიკური რუსეთის ასპარეზზე გამოსვლამდე ოსთა შორის არანაირი სეპარატისტული ზრახვები არ არსებობს. პირიქით, XIX საუკუნის დასაწყისში ისინი ერთგულად დგანან ქართველ ბატონიშვილთა გვერდით და მათ მხარდამხარ იბრძვიან რუსეთის ცარიზმის წინააღმდეგ.

⁴⁵ „იდ“ – 14;

⁴⁶ „უფე“ – 1777 წელი;

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ალიმბარაშვილი, ი. (2021). *შიდა ქართლის (გორის მაზრის) მოსახლეობა XIX საუკუნის პირველ ოცწლეულში რუსული კამერალური აღწერების მიხედვით*. გორი.
- ბაგრატიონი, თ. (1983). *ახალი ისტორია*. თბილისი.
- ბერძნიშვილი, მ. (1983). *მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის* (ტ. II). თბილისი.
- გაგუა, ვ. (1979). *ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება*. თბილისი.
- გაზეთი „ივერია“. (1904). (14), გვ. 4.
- თოფჩიშვილი, რ. (1997). *საქართველოში ოსთა ჩამოსახლებისა და შიდა ქართლის ეთნოისტორიის საკითხები*. თბილისი.
- კაკაბაძე, ს. (2003). *ქართველი ხალხის ისტორია 1783-1921*. თბილისი.
- კასრაძე, დ. (1992). ჩემი სამაჩაბლო. *თანამედროვე რომანი* (4, 5, 6).
- ლასხიშვილი, გ. (1934). *მემუარები*. თბილისი.
- მაჩაბელი, ა. (1899). სოფ. ქურთა და მისი მიდამოები. *აკაკის თვითური კრებული* (1).
- მაჩაბელი, ა. (1904). წერილი რედაქციის მიმართ. *ივერია* (14).
- მაჩაბელი, ა. (1917). მამული სამაჩაბლო (წერილი ცხინვალიდან). *საქართველო* (94).
- მაჩაბელი, ა. (1921). დაბა ცხინვალი. *საქართველო* (6).
- მიწერ-მოწერა საზოგადოების ცხინვალის განყოფილებასთან და მოხსენებები განყოფილების მუშაობის შესახებ*. 1908 წ. ოქტ. 10 - 1920 წ. დეკემბრის 28. ფურც. 51; 1072 (1092) 28. საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა. ციფრული ბიბლიოთეკა „ივერიელი“.
- მღებრიშვილი, ა. (2017). *მღვდელი იროდიონ ოქროპირიძე და ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების მოღვაწეობა ცხინვალში*. თბილისი.
- მღებრიშვილი, ა. (2019)ა. *ცხინვალი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის პერიოდში (1918-1921)*. თბილისი.
- მღებრიშვილი, ა. (2019)ბ. *ცხინვალის ლიტერატურული და კულტურული ცხოვრების ისტორია*. თბილისი.
- ნუცუბიძე, თ. (2010). *წერილები ლიტერატურისა და კულტურის შესახებ*. თბილისი.
- ჟურნალი „კრებული“. (1873)ა. (1).
- ჟურნალი „კრებული“. (1873)ბ. (3).
- სოსიაშვილი, გ. (2005). *სამაჩაბლოს ისტორია*. თბილისი.
- ყიფშიძე, ა. (1913)ა. წარსული, აწმყო და მომავალი ხიზნობისა. *კლდე* (15).
- ყიფშიძე, ა. (1913)ბ. წარსული, აწმყო და მომავალი ხიზნობისა. *კლდე* (16).
- ხუნდაძე, ტ. (1960). *ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება (ნარკვევი საარქივო მასალების მიხედვით) 1879-1927*. თბილისი.
- Акты собранные кавказскою археографическою комиссиею*. (1866). (Т. I). Тифлисъ.
- Акты собранные кавказскою археографическою комиссиею*. (1868). (Т. II). Тифлисъ.
- Ланген, Я. (1805). *Описание Кавказа с кратким историческим и статистическим описанием Грузии*. Санкт-Петербург.
- Утверждение русскаго владычества на Кавказе*. (1902). под редакцией генерал – маиора Потто. (Т. II). Тифлис.

REFERENCES:

- alimbarashvili, i. (2021). *shida kartlis (goris mazris) mosakhleoba XIX sauk'unis p'irvel otsts'leulshi rusuli k'ameraluri aghts'erebis mikhedvit [The population of Shida Kartli (Gori district) according to the Russian description of the 20s of the XIX century]*. Gori.

- bagrat'ioni, t. (1983). *akhali ist'oria [New History]*. Tbilisi.
- berdznishvili, m. (1983). *masalebi XIX sauk'unis p'irveli nakhevis kartuli sazogadoebriobis ist'oriisatvis [Works from the first half of the XIX century for the Societal History of Georgia]*. II. Tbilisi.
- gagua, v. (1979). *kartvelta shoris ts'era-k'itkhvis gamavrtselebeli sazogadoeba [Society for the Spreading Literacy Among Georgians]*. Tbilisi.
- gazeti „iveria“ [“Newspaper “Iveria”]. (1904). (14), p. 4.
- topchishvili, r. (1997). *sakartveloshi osta chamosakhlebisa da shida kartlis etnoist'oriis sak'itkhebi [The issues of the ethno-history about the resettlement of Osetians and Shida Kartli]*. Tbilisi.
- k'ak'abadze, s. (2003). *kartveli khalkhis ist'oria 1783-1921 [The history of the Georgian People 1783-1921]*. Tbilisi.
- k'asradze, d. (1992). chemi samachablo [My Samachablo]. “tanamedrove romani” [Journal “Tanamedrove Romani”] (4, 5, 6).
- laskhishvili, g. (1934). *memuarebi [Memoirs]*. Tbilisi.
- machabeli, a. (1899). sop. kurta da misi midamoebi [Village Kurta and its surrounding area]. *ak'ak'is tviuri k'rebuli [Journal “Akaki's Tviuri Krebuli”]*. (1).
- machabeli, a. (1904). ts'erili redaksiis mimart [Letters to the editors]. gazeti “iveria” [Newspaper “Iveria”] (14).
- machabeli, a. (1917). mamuli samachablo (ts'erili tskhinvalidan) [Homeland Samachablo (Letter from Tskhinvali)]. gazeti “sakartvelo” [Newspaper “Sakartvelo”]. (94).
- machabeli, a. (1921). daba tskhinvali [Twon of Tskhinvali]. gazeti “sakartvelo” [Newspaper “Sakartvelo”]. (6).
- mits'er-mots'era sazogadoebis tskhinvalis ganqopilebastian da mokhsenebebi ganqopilebis mushaobis shesakheb [Writings to the Tskhinvali branch and the articles about the work of the branch]*. 1908 ts'. okt'. 10 - 1920 ts'. dek'embris 28. purts. 51; 1072 (1092) 28 [1908 Oct. 10 - 1920 December 28. sheet. 51; 1072 (1092) 28]. sakartvelos p'arlament'is erovnuli bibliotek'a. tsipruli bibliotek'a „iverieli“ [The National Parliamentary Library of Georgia. Cyber library “Iverieli”].
- mghebrishvili, a. (2017). *mghvdeli irodion okrop'iridze da kartvelta shoris ts'era-k'itkhvis gamavrtselebeli sazogadoebis moghvats'eoba tskhinvalshi [The priest Irodion Okropiridze and the work of the Society for the Spreading Literacy Among Georgians in Tskhinvali]*. Tbilisi.
- mghebrishvili, a. (2019)a. *tskhinvali sakartvelos demok'rat'iuli resp'ublik'is p'eriodeshi (1918-1921) [Tskhinvali during the period of the Democratic Republic of Georgia (1918-1921)]*. Tbilisi.
- mghebrishvili, a. (2019)b. *tskhinvalis lit'erat'uruli da k'ult'uruli tskhovrebis ist'oria [The History of Literary and Cultural Life of Tskhinvali]*. Tbilisi.
- nutsunidze, t. (2010). *ts'erilebi lit'erat'urisa da k'ult'uris shesakheb [Letters about the Literature and Culture]*. Tbilisi.
- zhurnali „k'rebuli“ [Journal “Krebuli”]. (1873)a. (1).
- zhurnali „k'rebuli“ [Journal “Krebuli”]. (1873)b. (3).
- sosiashvili, g. (2005). *samachablos ist'oria [History of Samachablo]*. Tbilisi.
- qipshidze, a. (1913)a. ts'arsuli, ats'mqo da momavali khiznobisa [The past, present and the future of the resettlers]. *k'ide [Journal “Kide”]*. (15).
- qipshidze, a. (1913)b. ts'arsuli, ats'mqo da momavali khiznobisa [The past, present and the future of the resettlers]. *k'ide [Journal “Kide”]*. (16).

- khundadze, t'. (1960). *kartvelta shoris ts'era-k'itkhvis gamavrtselebeli sazogadoeba (nark'vevi saarkivo masalebis mikhedvit) 1879-1927 [Society for the Spreading Literacy Among Georgians (Essays from the archival documents) 1879-1927]*. Tbilisi.
- Akty sobrannye kavkazskuju arheograficheskiju kommissieju [Acts collected by the Caucasian Archaeographic Commission]*. (1866). I. Tiflis.
- Akty sobrannye kavkazskuju arheograficheskiju kommissieju [Acts collected by the Caucasian Archaeographic Commission]*. (1868). II. Tiflis.
- Langen, Ja. (1805). *Opisanie Kavkaza s kratkim istoricheskim i statisticheskim opisaniem Gruzii [Description of the Caucasus with a small historical and statistical description of Georgia]*. Saint Petersburg.
- Utverzhenie russkago vladychestva na Kavkaze [The strengthening of the Russian rule in the Caucasus]*. (1902). With the edition of Major-General Potto. II. Tiflis.